

BELLE TEN

Cilt: VII

II inci Kânun 1943

Sayı: 25

PAZARLI'DA ÇIKAN ESERLER ÜZERİNDE YENİ ARAŞTIRMALAR

Dr. EKREM AKURGAL

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Doçenti

Türk Tarih Kurumu'nun yaptırdığı kazılar arasında Pazarlı buluntuları mühim bir yer almaktadır ¹. Çünkü burada ortaya çıkan pişmiş topraktan kabartmalı levhaların, Anadolu'nun bu kadar içerilerinde bulunduğu bundan önce bilinmiyordu. Filvaki Gordionda da bu nevi eserler bulunmuştur ². Fakat Pazarlı daha içeride ve bu pişmiş toprak eserlerin bol bulunduğu batı Anadolu şehirlerinden daha uzaktadır. Her ne kadar bu çeşit levhalar vermiş olan Akalan mahalli de batı Anadolu'dan çok uzakta ise de Phokaea şehrinin Kolonisi olan Amisos mahalline çok yakındır ³. Bu itibarla Akalan, binaları pişmiş topraktan kabartmalı levhalarla süslemek âdetini (ileride de belirtileceği gibi) oradan almıştır. Pazarlı ve bu arada Gordion yerlerinde ortaya çıkan eserler bir de şu noktadan mühimdirler: Şimdiye kadar pişmiş topraktan kabartmalı levhalar

¹ Pazarlı hakkında bugüne kadar yapılan uzun veya kısa neşriyat şunlardır: La Turquie Kémaliste (Septembre 1937); H. Koşay, Les Fouilles de Pazarlı (İstanbul 1938); H. Koşay, Belleten Nr. 9 cilt 3, 1939, 15-25; Bittel, AA. 54, 1939, 134-143; Picard, Gaz. des Beax Arts 1939, 210 ff.; Larisa am Hermos I 151 haşiyeye (1); Larisa am Hermos II (Kjellberg, Die Architektonischen Terrakotten) 142 Haşiyeye 8; Arif Müfit Mansal, Ülkü Nr. 100 cilt 17 (Haziran 1941) 379-381.

² G. ve A. Körte, Gordion 153 ve arkası.

³ H. Koch, RM 30, 1915, 22-23.

yalnız Yunanlıların oturduğu şehirlerde ele geçmiştir⁴. Pazarlı ve Gordion ise Frigia toprakları içinde bulunmaktadırlar. İmdi mesele şudur: Pazarlı eserleri orijinal midirler, yoksa Şark veya Yunan san'atının tesiri altında mı kalmışlardır? Ve eğer dışardan bir tesir gelmişse hangisi daha büyük bir baskı yapmıştır? Bu meselenin çözülmesi mümkün olursa Anadolu'nun çok karanlık bir çağı üzerinde bazı noktaların aydınlatılması kabil olacaktır.

Dr. Hamit Koşay bu defaki muvakkat raporunda⁵ daha fazla malzeme neşretmiş ve kitabına Mahmut Akok'un bazı plânlarını da ilâve etmiştir. Biz bu yazımızda henüz neşredilmemiş malzemeden de istifade edeceğiz ve Keramik meselesini de gözönünde tuttuktan başka Frigia'nın diğer yerlerinde bulunan eserleri de beraber ele alacağız.

Yukarıda söylediğimiz gibi evlerin veya mabetlerin pişmiş topraktan kabartmalı levhalarla süslenmesi en çok batı Anadolu şehirlerinde tesadüf olunur⁶. Bu nevi eserler nefsi Yunanistan'da⁷ ve İtalya'da da⁸ boldur. İtalya'daki eserlerin Anadolu'dan örnek aldıkları sabit olmuşsa da⁹ bu âdetin nefsi Yunanistan'da mı yoksa Anadolu'da mı doğmuş olduğunu kat'i bir surette ispat etmek henüz mümkün olamamıştır¹⁰. Şu var ki mabetlerin çatı pervazının ve diğer mahallerinin bu çeşit kabartma levhalarla süslenmesi yalnız Anadolu eserlerinde malûm olup nefsi Yunanistan'da bu güne kadar tesadüf edilmemiştir¹¹. Nefsi Yunanistan mimarisi tezyinatı klâsik devirdeki Osmanlı eserleri gibi tezyinatı pek hesaplı ve ancak muayyen ve mahdut yerlerde kullanıyordu. Meselâ Dorik

⁴ Her ne kadar Sardes'te meydana çıkan pişmiş toprak eserlerin hemen hepsi Lydia devrine aitseler de gösterdikleri stil o derece Yunan tarzındadır ki onları tamamiyle bir Yunan eseri olarak mütalea etmemiz lâzım gelmektedir. Sardis X Th. L. Shear, architectural Terra-cottas.

⁵ H. Koşay, Les Fouilles de Pazarlı (Türk Tarih Kurumu yayınlarından V inci seri Nr. 4. Ankara 1941).

⁶ H. Koch op. cit. (RM 30. 1915, 1 ff.) Koch bu makalesinde bundan yirmi beş sene evvel bütün pişmiş toprak levhalar üzerinde çalışmış ve o zaman mevcut bütün eserleri bir araya toplamıştır. Makalesi bugün dahi çok işe yaramakta, bilhassa bütün malzemeyi bir arada bulandırmasından dolayı çok fayda vermektedir.

⁷ H. Koch op. cit.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid. s. 2.

¹⁰ Bu husustaki muhtelif fikirleri en son olarak Kjellberg münakaşa etmektedir. Larisa am Hermos II 139 ff.; Larisa am Hermos I 150 ff.

¹¹ Larisa am Hermos I 150 ff. II 139 ff.

mimaride binanın cephe kısmında yalnız metoplar kabartmalarla süslenir; sütunlar veya çatı pervazları kat'iyen figürlü kabartmalarla nakşedilmezdi. Buna mukabil Anadolu'nun Ion mimarî tarzında metoptan başka baştabanın Friese kısmı, çatı pervazı ve hattâ sütunlar kabartmalarla süslenirlerdi¹². Bu itibarla pişmiş topraktan figürlerle kabartmalı levhaların menşei Anadolu'da aramak çok daha doğru olur. Belki Korinth şehri pişmiş topraktan tezyinath levhalarla damları çatı pervazlarını ve baştabanın diğer yerlerini kaplamak âdetini bulmuş olabilirler¹³. Fakat bina cephesinin figürlü kabartmaları havi levhalarla kaplanmasının bir batı Anadolu âdeti olduğuna şüphe etmekte mahal yoktur.

Bina cephesinin müteaddit yerlerinin bol bir surette figürlü kabartmalarla süslenmesi âdeti ise Anadolu'ya herhalde Şark eserlerinden gelmiştir. Çünkü böyle bir âdet Şark'ta eskidenberi bilinmektedir. Şark'ta bina cephesinin Orthostates kısımlarının en eski zamanlardanberi figürlü kabartmalarla süslü olduğu bilinir bir meseledir. Hitit, Assur, İran (Achamenit devrinden Sasanid devrine kadar) san'atlarında kâfi derecede misaller vardır. Esasen Columnae caelatae misallerinin her ikisinin Lydia ve Kroisos ile ilgisi bu bol süsleme tarzının bu memleket yolu ile Şark'tan geldiğine bir delildir. Yalnız şu var ki Şark san'atı binalarını pişmiş topraktan eserlerle süslemeyip, cephenin kendi, mermer veya tuğladan olan, asıl sathı üzerinde kabartılmış figürler meydana getirirdi. Mevzuumuz olan mustatil şeklindeki ve vasatî 50-100 santimetre büyüklüğündeki pişmiş toprak levhalar Şark'ta belli değildir. Ondan başka bu pişmiş toprak levhalarının bütün teknik teferruatı da Şark eserlerinde bulunmayan vasıflar gösterirler. İmdi, eserleri etraflı bir şekilde inceleyip tahlil etmeğe ve bu suretle bu eserler hakkında vazıh bir neticeye varmağa çalışalım.

LEVHALARIN MİMARÎ HUSUSİYETLERİ

Pazarlı'daki levhaların bir kısmı üst taraflarında vasatî bir iki santim kalınlığında bir (çubuk) ve onun üzerinde 4-6 santim

¹² Bu meyanda Ephesos'taki Artemis Mâbedinin Kroisos tarafından hediye edilmiş sütunundaki figürlü tezyinatı, ve Sardes'teki Artemis mâbedinin sütun kaidelerinde evvelce mevcut bulunduğu şüphesiz olan kabartmaları ve nihayet Assos'taki Dorik mâbedin metopları altındaki Friz kabartmalarını zikredebiliriz.

¹³ - Larisa II. 13 i ff.

genişliğinde bir (pervaz) la^{13a} diğer bir kısmı da yalnız bir çubukla¹⁴ nihayei bulurlar. Çubuk üzerine bir pervazla profillendirilmiş olan levhalara aynen Akalan'da¹⁵ ve Gordion'da da¹⁶ tesadüf olunur. Pazarlı levhalarının çubukları levhanın zeminindeki renkten olup alttan ve üsttan birer kalın siyah çizgi arasında bulunmaktadırlar. Yine aynı kalınlıkta ve birbirinden muayyen mesafelerde yer alan bir sıra çifte çizgilerle amuden katedilmiş bulunmaktadır¹⁷. Bu amudî çifte çizgiler bir (inci sırası) veya Astragal diyebileceğimiz tezyinî motif nizamını göstermektedirler. Bu nevi çizgilere Akalan'daki eserlerde de tesadüf ederiz¹⁸. Bu amudî çifte çizgilerin (inci dizisini) gösterdiklerini Larisa'daki bazı levhalara baktığımızda daha vazih bir şekilde anlayabiliriz¹⁹. Şekil 1 de bir yumurta sırası altında bir inci dizisinin kabartılmış olduğunu görüyoruz. Şekil 2 de bir kale duvar tepe tezyinatı şeklinde müselleslerle nihayet bulan levhanın çubuğunda ise şekil 1 deki kabarik tezyinatın boya ile ifadesini müşahede ediyoruz. İşte Pazarlı levhalarının çubukları üzerinde gözükten çifte çizgiler de şekil 1 ve 2 deki Larisa levhalarının inci dizisi tezyinatından başka bir şey değildir. Bundan çıkardığımız netice şudur: Pazarlı levhaları Yunan eserlerinin bir kopyasıdır. Eğer Pazarlı levhalarında bu çizgiler şekil 2 deki kadar muntazam bir mesafe takip etmiyorsa bunu Pazarlı ustasının ihmaliinde aramak icabeder.

Larisa'daki çatı pervazı — sima kısmını süsleyen levhaların üst

^{13a} H. Koşay lev. 21, 22, 31

¹⁴ İbdi. lev. 27. Bazı levhalarda hiç bir profil mevcut değildir. Bunlar her halde divarları kaplıyorlardı. Bunlar köşelemesine konulmuş siyah boyalı dört köşelerle çerçivelenmişlerdir. H. Koşay lev. 29. ve hiç şüphe yok ki binanın alçak yerlerinde bulunuyorlardı. Çünkü binanın üst kısmında bulunan levhalar daima büyük profillere sahiptirler. Bak meselâ: Larisa II 29. Bu hususta Larisa I 136 ve Larisa II 24 ff. de bakmalı. Pazarlı levhalarının bina üzerindeki taksimatını ancak bütün malzeme neşredildikten sonra tahmin etmek kabil olacaktır. Bir kısım parçalar hâlâ hafriyat yerindedir.

¹⁵ Th. Macridy, une citadelle archaïque du Pont, MDOG 12, 1907 lev. 11-14 veya H. Koch RM. 30, 1915, 18 şek. 3-6.

¹⁶ Körte, Gordion 158 şek. 141. Pazarlı ve Gordion da Pervaz kısmı Çubuktan bir girinti ile ayrılmasına mukabil Akalanda Pervaz doğrudan doğruya çubuk üzerinde bulunmaktadır. Macridy op, cit. Levha 11, 12, 13

¹⁷ H. Koşay levha 21.

¹⁸ H. Koch op, cit. 18 şek. 3-5.

¹⁹ Larisa II lev. 13 Nr. 32, 36. lev 2, 8, 27

cihetlerinde üçken şeklinde bir nevi kale duvarı tepe tezyinatı ile nihayet bulmaktadır²⁰. Aynı üçköşeleri Akalan'da boya ile gösterilmiş olarak buluyoruz²¹. Pazarlı eserlerinde ise bu üçköşelere hiç tesadüf edilmemektedir. Şüphe yok ki bu üçköşeli tezyinat kale duvarlarının bir taklidi olduğundan ancak binanın en üst kısmını süsleyen levhaların üzerinde bulunurlar. Bu üçköşeli tezyinatı Pazarlı levhaları arasında bulamadığımızı göre şimdilik şu hüküm verilebilir: Pazarlı'da bu levhaların bulunduğu binanın lateralsiması yani yan çatı pervazı mevcut değildi. Nitekim Pazarlı'da, Gordion'da da olduğu gibi, şimdiye kadar yalnız Cephe - Kiremitleri (Antefix=Stirnziegel) bulunmuştur²². Pazarlı ve Gordion'da yançatı pervazının (lateraf - sima=Traufsima) bulunmayıp onun yerine Cephe - Kiremitlerinin kullanılması Anadolu için bir sürpriz teşkil eder. Çünkü Neandria'daki mabedin arzettiği mahlût bir tarz²³ istisna edilirse Anadolu'da altıncı asrın ikinci nısfından evvel Cephe-Kiremitleri kullanan mabetler malûm olmamıştır²⁴. Bu itibarla Anadolu'ya has olan yan-pervaz yerine nefsi Yunanistan eserlerine münhasır bir âdetin yani cephe-kiremitlerinin Gordion ve Pazarlı'da kullanılması dikkate değer bir meseledir. Herhalde nefsi Yunanistan'dan buraya kadar gelen bir tesiri şimdilik kaydetmeğe mecburuz. Ondan başka Pazarlı ve Gordion cephe-kiremitlerinin beyzî şeklinin aynıını Olympia'daki Heraion'da buluruz²⁵. Filvaki bu şekil cephe-kiremitleri biraz evvel bahsettiğimiz Nean-

²⁰ Larisa II levha 5, 10, 13

²¹ Maeridy op. cit. lev. 11, 12; H. Koch RM. 30. 1915, 18 şek. 3-4. Mammafi bu üç köşeler Larisa'da da bazan pervaz üzerine boya ile gösterilmişlerdir. Larisa II lev 6, 16. Bu üç-köşeler Assur mimarisinde binaların veya kalelerin üst kısmını süsler: Schäfer-Andrae, Die Kunst des alten Orients (Propyl. Kg 1) 539, 570. Hiç şüphe yok ki Yunan sanatı bu motifi Assur mimarisinden almıştır.

²² H. Koşay levha 28,30. Körte Gordion 154 şek. 136,137.

Gordion'daki Alınlık-Pervazı (frontal sima = Giebelsima) parçalarından onların evvelce üç köşelerle müzeyyen olup olmadığını anlamak kabil değildir. Gordion 155 şek. 138. Fakat şu kadarının kaydedilmesi lâzımdır ki üç köşe tezyinatını haiz olmayan pervaz levhaları da mevcuttur: Sardis X şek. 18-20. H. Koch op. cit. 28 şek. 10.

²³ Burada cephe-kiremitleri yan-pervaz üzerine bindirilmiştir; bu hususta: Larisa I 153.

²⁴ Mevcut misller altıncı asrın ikinci yarımındandır: H. Koch, RM. 30, 1015 25 şek. 17-20, 22; Larisa, I 153.

²⁵ Olympia II lev. 116 s. 191

dria²⁶ mabedinde de mevcutsa da bunun asıl menşeinin nefsi Yunanistan'da olduğu kanaatindeyim. Binaenaleyh gerek yan-pervaz yerine cephe-kiremitlerinin kullanılması ve gerek cephe-kiremitlerinin beyzî şekli bizi nefsi Yunanistan tesirlerinden haberdar eden iki vesikadır.

LEVHALAR ÜZERİNDEKİ FİGÜRLÜ FRİZLER

Pazarlı levhalarının üzerindeki mevzular en fazla Gordion eserlerini hatırlatmaktadırlar. Mevzular şunlardır: Bir sıra arka arkaya hücum şeklinde dizilmiş veya birbiriyle mücadele eder vaziyette karşı karşıya duran muharipler, müteakıl bir şekilde karşı karşıya duran veya oturan muhtelif aslan, dağkeçileri, kentaur'lar ve sphinx gibi hakiki veya hayali hayvanlar ve nihayet karşı karşıya duran arslanlar ve boğalar.

Muharip figürleri:

En fazla göze çarpan muharip figürleridir. Onlar ilk bakışta Miken muhariplerini hatırlatmaktadırlar. Fakat her ne kadar sivri burunları, Karagöz veya Hacivat vücutlarıyla bu tesiri yapmakta iseler de Miken muharipleriyle hiç bir esaslı benzerlik arzetmedikleri, Bittel'in de söylediği gibi, aşikârdır²⁷. Pazarlı muhariplerinin bir kuş kafasını andıran yüz profilleri için, Miken muhariplerinden fazla, Yunanistan'ın ilk arkaik eserlerinden birçok misaller vermek kabildir²⁸. Mızrağın tutuş tarzı ve miğferin şekli için Bittel haklı olarak Aristonothos'un kraterindeki muharipleri misal olarak vermektedir²⁹. Ondaki başka adımı atışlarını, hacivatvari duruşlarını yedinci asırdan Atina'da mamul bir Yunan vazosunda aynen buluruz³⁰ (şekil 3). Kezalik onların tekerlek şeklinde³¹ veya daha başka tezyinat ile süslü toparlak kalkanlarının da Miken kalkanlarıyla bir benzerlikleri yoktur. Muhariplerin vücutlarını dolduran

²⁶ 41 Berliner Winkelmannsprogramm lev. 1,2

²⁷ Bittel AA. 54, 1939, 137. Mamafih Hamit Koşay en son raporunda da Pazarlı muhariplerini Miken muharipleriyle karşılaştırmaktadır. op. cit. Lev. 25

²⁸ Meselâ: Conze, Melische Tongefässe lev 1 ff.; Pfuhl, Muz. III 108; Hampe, Frühe griechische Sagenbilder lev. 31 (alttaki şekil).

²⁹ AA. 54, 1939, 137

³⁰ Jdl 1887 lev. 5, aynı vazo: CVA. Deutschland, Berlin lev. 43-44.

³¹ Bu motif üzerinde bak: Larisa II 165 Haşiyeye 4.

muhtelif hendesi tezyinat, aynı mahalde bulunan hayvan şekillerinin de boş yerlerini doldurmaktadır. Böylece hendesi tezyinattan başka bir mânaları yoktur³². Yine bilhassa şurası kaydedilmelidir ki Pazarlı muhاریlerinin miğferleri ve sorguçları ne Garkemiş muhاریlerinde ne de Miken muhاریlerinde mevcuttur³³. Çünkü Miken muhاریlerinde Pazarlı miğferlerinde görünen yanaklık mevcut olmadıktan başka, sorguğun ne şekli ne de malzemesi Pazarlı muhاریlerinde olduğu gibidir. Pazarlı muhاریlerinin sorguçları Miken muhاریlerinin gibi tüyden olmayıp madendendir. Kezalik Garkemiş muhاریlerinde de bir yanaklık mevcut olmayıp miğfere mutasıl olan sorguç ise mukayese edilemeyecek kadar başka şekildedir. Hele Garkemiş muhاریlerinin külâh şeklindeki yüksek miğferleri hiç bir münasebet arzetmez (Şekil: 4 a, b). Pazarlı muhاریleri hakikî bir ionik miğfer ve sorguç taşımaktadırlar. Şekil 5 te şimdiye kadar neşredilmemiş bir Pazarlı muhاریbinin başını görüyoruz. Başın tam şeklini alan miğfer yüzü tamamen setreden yanaklık ile, ve öne ve arkaya sivri bir şekilde düşen ay biçimli sorguç ile Pazarlı muhاریleri ion muhاریlerinin aynıdır. Bu hususta ion sanatından birçok misaller zikretmek kabildir. Şekil 6 da bir Klazomen lahdi üzerindeki bir muhاریbin miğfer ve sorgucu görülmektedir³⁴. Gerek yanaklık ve gerek alın üzerindeki iki kat olarak takviye edilmiş olan ve bir çıkıntı teşkil eden kısım ile ve gerekse miğfere bir madenî çubuk ile merbut olan sorguç ile tamamiyle birbirinin aynıdır. Kezalik bir ionik eser olan şekil 7 de karşı karşıya mücadele eden iki muhاری görüyoruz³⁵. Bunların miğferleri de Pazarlı muhاریlerinin miğferlerine çok benzerdir. Ense kısmındaki kıvrım Pazarlı miğferlerinde aynen mevcuttur. Şekil 8 de ise³⁶ plâstik bir ion vazosunda bu nevi miğferlerin cepheden bir görünüşünü müşahede ediyoruz. Pazarlı muhاریlerinin miğfer ve sorguçları bu üç misal ile anlaşılacağı gibi tamamiyle ion tarzındadır³⁷.

³² H. Koşay op. cit. lev. 31

³³ H. Koşay op. cit. lev. 25

³⁴ Ant. Denkm. II lev. 25

³⁵ Ant. Denkm. II lev. 21

³⁶ Maximova, Les vases plastiques lev. 20 (79); ondan başka: Buschor, Altsamische Standbilder şek. 168, 169; Perrot-Chipiez V 172 şek. 116, 117.

³⁷ Pazarlı miğferlerinin sorguçları üzerindeki tezyinat aynen Isparta'daki Artemis Orthia mâbedinde çıkan küçük kurşun muhاریlerin sorguçlarında bulunmaktadır: Daukinns, Art. lev. 183 (Nr. 3, 11), 191 (Nr. 4, 5, 6, 13, 14)

Pazarlı muharipleri birbirinden bariz üç dört nokta ile ayrılan iki ayrı tip arzederler. Birinci tip: Bu nevi muhariplerden bir tanesinin başını şek. 5 te görmüştük. Diğer iki misali de H. Koşay neşretmiştir³⁸. Bu muharipler büyük kıt'ada levhalar üzerinde kabartılmış olup bunlardan bir vücut kısmı ve daha başka parçalar da bulunmuştur³⁹. Bu tip muhariplerin yüz profilleri, miğferleri ve sorguçları itina ile işlenmiştir. Her üç misal de tetkik edilince bunların tıpkı şek. 7 deki ion muharipleri gibi bir Monomachie yani karşılıklı tek savaş yaptıkları anlaşılır. Dr. H. Koşay'ın neşrettiği iki misalde vazihan ve şek. 5 te ise silik bir iz halinde bu muhariplerin sağ ellerinde birer silâh tuttukları görülmekte ve bunlara da düşman tarafından mızrakla hücum edildiği ise her üç şekilde de açıkça seçilmektedir. İkinci tip muharipler: Bunlar küçük kıt'ada levhalar üzerinde kabartılmışlardır. Monomachie halinde olmayıp arka arkaya sıraya dizilmişler ve fakat mızraklarını hücum halinde kaldırmışlardır. Bunların yüzleri birinci tip büyük kıt'adaki muhariplerde olduğu gibi mütenasip bir şekilde bulunmayıp, bir kuş profilini hatırlatmakta, miğferlerinin ve sorguçlarının şekli de yüzleri gibi gayrimuntazam bir hal arzettekilerdir.

Muhariplerin iki muhtelif tip arzettekilerini Bittel de kaydetmişti⁴⁰. Hattâ o, bu ayrılığı "iki tamamıyla yabancı kavim arasında savaş,, olarak tavsif etmişti. Şüphesiz ki Bittel bu izahında haklı değildir. Çünkü onun ifadesine göre küçük muhariplerle büyük muhariplerin karşı karşıya savaş yapması lâzımgelir. Halbuki bunların karşı karşıya gelmesine imkân yoktur. Zira her iki tip de aynı istikamette bulunmaktadır. Ondan başka büyük kıt'adaki levhaların küçük kıt'adaki levhalarla binanın cephesinde aynı hizada mütekebil bir surette dizilmiş olmaları da mümkün değildir. Büyük kıt'adaki muhariplerin düşmanlarından maalesef hiç bir parça elimize geçmemiştir. Fakat onları küçük muhariplerin tipinde kabul etmek yanlış bir iş olur. Büyük kıt'adaki muhariplerin düşmanları da aynı tipte ve aynı kıyafette olsalar gerektir. Hele bu eserlerin birçok Yunan tesirleri göstermeleri nazarı dikkate alınırca burada da, Yunan san'atının en büyük prensiplerinden birine uygun olarak, şek. 7 de görüldüğü gibi birbirinin aynı tipten olan iki mu-

³⁸ H. Koşay lev, 23

³⁹ H. Koşay lev. 22 (solda)

⁴⁰ AA. 54, 1939, 137

haribin mücadele ettiğini kabul etmek lâzımdır. İki çeşit muharip tipinin sebebini ben kendi hesabıma bir zaman farkına da bağla- mağa imkân bulamadım. Fikrimce aradaki farklar şundan ibarettir :

Eğer her iki tipteki muhariplerin miğferlerine ve sorguçlarına dikkat edilirse aradaki bütün ayrılığa rağmen esas şeklin aynı olduğu görülür. Şekil 9 da ikinci tip küçük kıt'adaki muhariplerden beş muhtelif misal görüyoruz. Dikkat edilirse bunlar tamamıyla bir- birinden farklı gözükürler. En soldaki ile en sağdaki arasında çok büyük farklar vardır. Soldakinde bir yanaklığın ve hattâ bir miğ- ferin mevcut olduğu zor kabul olunabilir. Buna mukabil sağdaki- nin gerek yanaklığı gerek miğferi ve gerek enseliği nisbeten itina ile işlenmiş olduğu gibi sorguç ta soldakinin püskül vaziyetinden çıkmış bulunmaktadır. Şimdi şek. 5 deki büyük muharip başını şek. 9 un solundaki küçük muharip başı ile mukayese edersek herhangi bir benzerliğin mevcut olduğunu kabul edemeyiz. Fakat şek. 9 un en sağındaki muharip başını şek. 5 deki muharip başı ile karşılaştırsak aradaki farkın esaslı olmadığı, belki yegâne ayrılığın işçilikteki itina derecesine bağlı olduğu meydana çıkar ; bütün detaylar aynıdır. Yalnız birisi dikkat ve ihtimam ile işlenmiş diğeri, tabir caiz görülürse, şişirilmiştir. Yüz profillerindeki farkı da ancak böyle izah etmek kabildir. Bu söylediklerimizi ispat için daha güzel bir misal mevcuttur. Şek. 10 da şimdiye kadar neşre- dilmemiş küçük kıt'adaki muhariplere ait iki miğfer görüyoruz ⁴¹. Bunların yalnız sorguç kısımları iyice sezilmektedir. Bu son küçük kıt'adaki muhariplerin miğferlerini yukarıdaki sıraya koymak istersek bunların sorguç noktalarının büyük kıt'adaki muhariplerden farksız bulduklarını görür ve onların kıt'asını bilmesek büyük muhariplere ait olduklarını zannederdik. Bütün bu anlattıklarımızla şunu ispat ettiğimize kaniiz ki küçük muhariplerle büyük muhariplerin miğferleri, sorguçları ve yanaklıkları birbirinden esas şekil itibariyle farksızdır. Aradaki fark itina ve ihtimamın nispeti ile mütenasiptir.

Muharip figürleri arasında bir zaman farkı da ilk nazarda mevcut gibi görünür. Hele miğferlerin ve saire detayların küçük muhariplerde iptidai bir şekilde olması, onların daha eski ve bü-

⁴¹ Şek. 5 ve 7 deki parçaları neşretmeme müsaade eden Müzeler Müdürü Dr. Hamit Koşay'a çok teşekkür ederim.

yük kıt'adaki muhariplerin de daha yeni bir zamana ait olduğunu düşündürmeğe sevkedebilir. Fakat bunun da kabil olmadığını aşikâr bir surette ispat etmek mümkündür:

Yukarıda da söylediğimiz gibi büyük muhariplerden bir tane-sinin vücut kısmı ele geçmiştir ⁴². Ayaklar ve kalkan üzerindeki tezyinat tıpkı küçük muhariplerdeki hendesi tezyinatın aynıdır. Arada bir zaman farkı olmasına imkân yoktur. Eğer parçanın büyüklüğünü bilmeseydik onu küçük kıt'adaki muharipler arasına sıralardık. Vücutlardaki bu benzerlik her iki tip muharibin hemze-man olduğunu gösterir.

İki tip arasında zaman farkı da olmadığı böylece sabit olduk-tan sonra geriye işçilikteki itina farkının neden ileri geldiği ve nasıl izah edilebileceği suali kalmaktadır. Aradaki işçilik farkını izah edecek bir nokta mevcuttur. Dikkat edilirse küçük kıt'adaki muharip levhalarının üst tarafları birer çubuk ve birer pervaz ile profillenmişlerdir. Buna mukabil büyük levhadaki muharip levha-ları böyle bir profilden mahrumdurlar. Bu levhaların hiç bir ka-barık çerçevesi bulunmayıp etrafları boya ile, tıpkı grifonlu lev-halarda olduğu gibi, dikine konmuş murabbalarla çerçevelenmişlerdir. İmdi küçük levhaların üst kısımlarının bir profili haiz ol-maları, onların binanın yüksek bir kısmında bir intiha noktasında konulmuş olduklarını gösterir. Netekim H. Koşay ve Akok ta bü-yük bir isabetle küçük muharipleri binanın yukarı ucuna sırala-mışlardır ⁴³. Fikrimce büyük muharip levhalarının büyüklüğü ve profilsiz oluşları, onların bina cephesinin en aşağı yani toprağa en yakın bir yerinde dizili olduklarını gösterir. İşte büyük muha-riplerin binanın en alt tarafında ve seyircilerin en yakından göre-bileceği bir yerinde bulunması onların öyle itinalı bir şekilde iş-lenmelerini icap ettirmiştir. Buna mukabil binanın en yukarı ve aşağıdan pek az seçilir yerinde sıralı duran küçük muhariplere gelince onlar orada nihayet dekoratif bir mâna ifade ettikleri için detaylara ihtimam edilmemiş ve itinasız bir şekilde éskisse ha-linde yalnız umumî hatlarıyla işlenmişlerdir. Yine bu sebeptendir ki küçük muharipler tezyinî bir motif gibi arka arkaya sıraya dizil-mişlerdir. Halbuki büyük muharipler zairlerin çok yakından göre-

⁴² H. Koşay lav. 22 (solda).

⁴³ H; Koşay lev. 40.

bilecekleri bir yerde mevki almış olduklarından itina ile işlenmişler ve yine bu sebepten dekoratif bir şekilde arka arkaya değil, bir mevzu ve bir hâdise halinde karşı karşıya mücadele eder bir vaziyette gösterilmişlerdir. Bu mücadele eden muharıpleri bütün Yunan san'atındaki muharebe resimleri gibi temsili bir mahiyette anlamak lâzımdır. Tarihî bir mânaları mevcut olamaz.

Arslan ve boğa resimli levhalar :

Enteresan olan cihet şudur ki Pazarlı kabartmalarında en umulmadık yerlerde yunanî tesirler gözükmektedir. Elde mevcut levhalar arasında bir arslan ile bir boğanın karşı karşıya durduğunu görüyoruz⁴⁴. Haddizatında Şark san'atının en makbul bir motifi olan bu gurup, kompozisyonu ve detayları itibariyle bazı esaslı Yunan tesirleri göstermektedir. Hamit Koşay ve Bittel burada birer mücadele sahnesinin tasvir edildiğini söylemekte ve bununla bu motifin Şark havası içinde yüzdüğünü ifade etmek istemektedirler⁴⁵. Şu gurubu bir kere tahlil edelim: Başını eğen ve bir boğaya benzeyen bir hayvanın karşısında ağzı açık bir arslan bulunmaktadır. Boğanın boynuzları arslanın ağzına girecek kadar yakındır. Acaba burada bir mücadele sahnesi mi kastedilmiştir? Gurubun hareketsizliğine bakıp buna bir hayırla cevap vermek doğru olamaz. Yalnız şu kadarı kat'îdir ki burada aşikâr bir surette hareketli bir mücadele sahnesi yoktur. Şark san'atında boğa ve arslan Pazarlı levhalarında olduğu gibi böyle durgun ve passif bir halde durmazlar. Halbuki Pazarlı levhalarındaki bu gurubun aynına Yunan san'atından çok güzel misaller vermek kabildir. Würzburg müzesindeki bir klazomen vazosunun boyun kısmı üzerinde (Şekil: 11 a) karşı karşıya boğalar ve arslanlar görüyoruz⁴⁶. Bunların birbiriyle olan münasebeti tıpkı Pazarlı levhasındaki gibidir. Bir Şark'lı usta için bu motif bir mücadele motifi olduğundan hiç bir zaman bu şekilde bir kompozisyon yapmazdı. Halbuki Yunan'lı san'atkâr Şark san'atından aldığı hayvan motiflerini hiç mânalarına bakmadan sırf dekoratif bir şekilde arka arkaya sıralar; ve bu arada hiç bir nizam gözetmez. Meselâ vahşî hayvan-

⁴⁴ H. Koşay lev. 27.

⁴⁵ H. Doşay s. 17; Bittel, AA. 54, 1939, 138.

⁴⁶ Watzinger, Würzburger Museum şek. 4.

ları ehli hayvanların karşısına, bir arslanı bir horozun veya bir keçinin önüne koymakta bir beis görmez. Çünkü onlar nihayet frizi dolduran tezyini motiften başka bir şey değildirler. Yunan san'atkârı heyecanlı bir şekilde birbiri üzerine atılmış hayvan gruplarında bile dekoratif bir mâna görür. Şekil 11 b deki müteaddit hayvan grupları gözden geçirilirse Pazarlı gurubuna tamamiyle benziyen birçok misaller bulunacaktır⁴⁷. Binaenaleyh kompozisyon ve mâna itibariyle Pazarlı boğa ve arslanları hakikî bir mücadeleyle tasvir etmemelerinden dolayı Yunan tesiri altındadırlar. Frigia san'atının Şark'ın boğa ve arslan karşısında anladığı mânadan ne kadar habersiz olduğunu Gordion'daki bir misalden anlayabiliriz. Körte'nin bulunduğu parçalar arasında ağaç veya çiçek şeklindeki bir tezyinî motifi iki yanında müteakib bir şekilde bir boğa ve bir arslan pençeli mahlûk (herhalde bir arslan) bulunmaktadır⁴⁸. Şark san'atında aynı cinsten iki mahlûk böyle antitetik bir şekilde gözükmürler. Fakat hiç bir zaman bir boğa ve bir arslan bu şekilde tasvir edilmezler. Bu son zikrettiğimiz Frigya motifinin Şark'tan alınmış olmasına imkân yoktur. O ya Gordion'daki bir usta tarafından icat edilmiştir veya Anadolu'nun Şark'la Garp arasında sıkışıp kalmış bir mntakasından meselâ Lydia'dan alınmıştır. Netekim bir çok Lydia paralarında boğa ve öküz başları karşı karşıya gözükmektedir⁴⁹.

Pazarlı'daki boğa-arslan gurubunda Yunan san'atı yalnız kompozisyonda hissedilmekle kalmamaktadır. Yunan tesirlerini en küçük detaylarda da buluruz: Buradaki arslan ve boğa figürleri diğer hayvan ve muharip resimlerinde olduğu gibi jeometrik tezyinatla doludur. Bilhassa bu hayvanların boyun kısmındaki birbirine muvazi çizgilerden ibaret olan tezyinat şayanı dikkattir. Kiklad adalarında bulunan bir vazo üzerinde bir arslanın⁵⁰ ve ördek nevinden bir mahlûkun⁵¹ boyunları aynen Pazarlı hayvanlarındaki tezyinatın kendisidir (Şekil: 12, 13). Kezalik hayvanların vücudunu dolduran diğer tezyinat için de Kiklad adaları vazoları

⁴⁷ Şek. 11 b : Perrot-Chipiez IX, 611 Fig. 322; şek. 11 c. Clara Rhodos VI-VII lev. I; şek. 11 d : BSA 28, 1926-27 lev. 7.

⁴⁸ Körte, Gordion 160 şek. 143, 144.

⁴⁹ Head Historia Numorum 646 şek. 312.

⁵⁰ Dugas céramique des cyclades 130 şek. 89 d.

⁵¹ Dugas op. cit. 70, şek. 38 b.

güzel paraleller vermektedirler ⁵². Bunlardan başka Boiotia'da bulunan VIII inci ve VII nci asırlara ait Fibulalar üzerinde çizilmiş resimler Pazarlı eserleriyle fevkalâde yakınlıklar gösterirler ⁵³ (Şekil: 14 a-b). Şüphe yok ki Kiklad veya Boiotia eserleriyle Pazarlı eserleri arasında doğrudan doğruya bir münasebet aramak istemiyoruz. Fakat Pazarlı eserleri de yukarıda zikrettiğimiz Yunan eserlerinin bize henüz malûm olmayan Ionia'daki benzerlerinden örnek almış olabilirler.

Bittel'in Kültepe'de bulunmuş bir arslanla Pazarlı arslanlarını mukayese etmesine maalesef iştirâk edemeyeceğim ⁵⁴. Çünkü Kapadokya'lı küçük statüçük ⁵⁵ hakikî bir arslana benzemez. Buna mukabil Pazarlı arslanları Assur-Posthitit tipindeki arslanın (Yunanistan yolu ile gelmiş) bir taklidi olduğu için hakikî bir arslana çok yakındır. Bu itibarla ikisi arasında bir müşabehetin mevcut olması kabil değildir. Assur-Posthitit tipindeki arslanlar Yunanistan'a çok erken zamanda girmişlerdir ⁵⁶. (Şekil: 15) te bu nevi arslanlar görmekteyiz. Pazarlı arslanlarında müteaddit Yunanî tesirler tespit ettiğimize göre Assur-Posthitit tipindeki arslan Yunanistan'a girdikten sonra Pazarlı'ya kadar intişar etmiştir. Bu meseleye aşağıda bir daha temas edeceğiz.

Kentaur resimleri:

Kentaur'ın Şark mitoloji ve san'atında malûm olmadığını Bittel kâfi derecede göstermiş bulunmaktadır ⁵⁷. Burada yalnız ilâveten Yunan san'atının bir hususiyetine işaret edilecektir. İki ayağı üstüne kalkan Kentaur'ın dikkat edilirse iki arka ayağından yalnız

⁵² Dugas op. cit. 130, şek. 98, lev. 3, 12; Buschor, Griechische Vasenm. 270, 51, 52; 28; Buschor, AM 54, 1929, 157, şek. 10, 11.

⁵³ R. Hampe, Frühe griechische Sagenbild. lev. 8-16.

⁵⁴ Bittel AA. 54, 1939, 138.

⁵⁵ Frankfort, studies II, lev. 11 (2).

⁵⁶ Payne, Neocorinthia 53, şek. 14, lev. 15 (11), lev. 18, 19 ws. kezaik aynı tipteki arslanları: Pfuhl III, 134; Kunze, Kretische Bronzerellief, lev. 51^a de bulabiliriz. Pazarlı arslanlarındaki adelerin şematize edilmiş şekilleri de şüphesiz ki aslında bir hitit tarzıdır: Moortgat, Die bildende Kunst des alten Orient und, . . lev. 30, 31, 35, 36; H. Otto, MDOG 78, 1940, 59. Fakat bu tarz Yunan san'atında da hiç olmazsa VIII inci asırdanberi kullanılmaktadır: Payne, Neocorinthia 53 ff. şek. passim. Ve Pazarlı'ya da Yunan kanalından geçmiştir.

⁵⁷ Bittel, AA. 54, 1939, 138.

sağdaki görünüş soldaki onun arkasında saklı kalmıştır. Bu, san'atçıların dekoratif resim çizerken yaptıkları bir tasarruftur. Furtwängler'in gösterdiği gibi bilhassa İonya'lı ustaların sevdiği bir tarzdır⁵⁸. Arkada kalan uzuvların gösterilmemesini bilhassa Larisa'daki eserlerde mebzul misallerle müşahade edebiliriz⁵⁹. Filvaki bu nevi dekoratif çalışmaya bir iki posthitit eserinde de tesadüf etmekteyiz⁶⁰. Fakat mademki Kentaur bir Yunan motifidir; onun bütün şekli ile Yunan san'atından ve büyük bir ihtimal ile Larisa'daki eserlere benzeyen misallerden alındığını kabul etmek icap eder.

Griffon resimleri:

Pazarlı levhaları üzerindeki Griffon resimleri tamamiyle Yunan san'atından alınmış bir tipi gösterirler. Onları uzun kulaklı başları, alınları üzerindeki şişkinlikleri, ve açık ağızlarından sarkan dilleri ile ionia griffonlarından ayırmak kabil değildir⁶¹. Bilhassa Direktör H. Koşay'ın en son raporunun 55 nci levhasında gördüğümüz Griffon kabarık boynu ile tamamiyle bir Yunan griffonudur⁶². Herhalde Pazarlı griffonlarını, H. Koşay'ın yaptığı gibi⁶³, Girit⁶⁴, Miken⁶⁵, Assur⁶⁶, Posthitit⁶⁷ griffonları ile mukayeseye imkân yoktur. Buna mukabil ön ayaklarından bir tanesini kaldırarak karşı karşıya duran Pazarlı griffonlarının bir aynını Boston müzesindeki bir ionya eserinde buluyoruz⁶⁸ (Şekil: 16). Pazarlı griffonlarının kuyrukları üzerindeki tezyinatı da yine Garbi Anadolu'da

⁵⁸ Furtwaengler, Der Goldfund von Vetttersfelde (43. Berliner Winckelmannsprogramm) 16 ff.; Körte, Gordion 160 haşiye 33; Ekrem Akurgal, Griechische Reliefs des 6. Jahrhunderts aus Lykien şek. 11.

⁵⁹ Larisa II, 35, sek. 8, 43, şek. 13, 81, şek. 24 ws.

⁶⁰ Moortgat. Die bildende Kunst op. cit. lev. 32.

⁶¹ Yunan griffon tipi üzerinde hâlâ Furtwaengler'in (Roscher Lexikon, Gryps bilhassa s. 1752, 1759. 1762) makalesi yegâne toplu yazıdır. Yunan griffonlarından en son malûm olan misaller: Dişi griffon, olympia: Jd I 1937. RM. 30,1915, 28 şek. 10. Sardis X, şek. 17. AM. 54, 1929, Beilage 10 (2), AM. 58, 1933, lev. 2, s. 86 şek. 32.

⁶² H. Koşay lev. 55 b.

⁶³ H. Koşay s: 7.

⁶⁴ Bossert, Altkreta 225.

⁶⁵ Bossert, Altkreta 53.

⁶⁶ H. Frankfort, Cylindrer seals lev. 32 f. Perrot-Chipiez II şek. 280, 447.

⁶⁷ Moortgat op. cit. 20, 23.

⁶⁸ H. Koşay, RM. 1915, 28 şek. 10.

Lampsakos'tan gelme bir eserde bulmaktayız⁶⁹ (Şekil: 17).

Pazarlı'da griffon resimleri yalnız cephe kiremitleri üzerinde gözükmetedir⁷⁰. Dikkat edilirse Gordion'da da griffonlar cephe kiremitleri üzerinde işlenmişlerdir⁷¹. Griffonların her iki yerde de cephe kiremitleri üzerinde resmedilmiş olmaları onların apotropeik (fenalığı defeden) mânalarında aramak lâzımgelir. Onlar arslanlar gibi, evleri, mezarları ve bilhassa mukaddes olan ev veya mabetlerin çatılarını muhafaza ederler. Netekim bu âdete Frigya'da ve İonya'da başka yerlerde de tesadüf etmekteyiz. Frigya'daki meşhur Arslan-Kaya'da çatıyı muhafaza eden bir arslana karşı aynı vazifeyi yapan bir griffon da görüyoruz⁷². Yine bu meyanda biraz evvel zikrettiğimiz şekil: 26 daki griffonları ilâve etmek lâzımdır. Çünkü onlar da bir mabedin yançatı pervazı üzerinde bulunuyorlardı. Binaların çatılarını griffonlarla süsleyip muhafaza etmek âdetinin, velevki yalnız bir an'ane halinde olsun, batı Anadolu'da uzun müddet yaşadığını Belevi Mausoleum'un çatısı üzerinde bulunmuş olan griffonlar ispat etmektedirler⁷³.

Dağ keçileri :

Şimdiye kadar tetkik ettiğimiz motifler bize hep Yunan san'atının tesirinden haber verdiler. Bir ağacın iki yanında mütenazır bir şekilde tırmanan dağkeçileri motifi ise tamamiyle bir Şark'lı motif olup Yunanistan'da hiç bir zaman kullanılmamıştır. Onu ikinci bir defa olarak yalnız Gordion'da buluyoruz⁷⁴. Mamaafi bu dağkeçilerinin de stili Yunan tarzındadır. Hayvanların vücutlarını süsleyen jeometrik tezyinat, muharipleri, arslanları ve boğaları süsliyen tezyinatın aynıdır. Halbuki bu tezyinatın Yunan san'atından alındığını yukarıda da izah etmiştik. Dağkeçileri motifi Şark'tan alınma bir motif olduğu halde stili Yunan san'atına göre işlenmiştir. Bu nevi hâdiselere bilhassa Likya'daki eserlerde mebzulen tesadüf etmekteyiz⁷⁵.

⁶⁹ Larisa I, lev. 26.

⁷⁰ H. Koşay lev. 30

⁷¹ Körte, Gordion 154 şek. 136,137

⁷² JHS. 1882, lev. 44. Reber, die phrygischen Felsendenkmaeler (APAW 1897)

lev. 3

⁷³ WJH 1936 Sp. 187 şek, 61, s. 191 şek. 62

⁷⁴ Körte, Gordion 162 şek. 145, 146

⁷⁵ Ekrem Akurgal op. cit, şek. 4

Mimarî mesele :

Pazarlı birçok mimarî problemler için mühim bir yerdir. Fakat ben temelleri henüz görmediğim için bu hususta fikir beyan edemeyeceğim. Hiç şüphe yok ki Pazarlı mimarisinde yerli ve Şark'lı tesiri bilhassa büyük bir rol oynamaktadırlar. Pazarlı mimarisi hakkında Dr. Arif Müfit Mansel'in çok mühim mütalealarına işaret etmekle iktifa ediyorum ⁷⁶.

Pazarlı kabartmalarının tarihlenmesi :

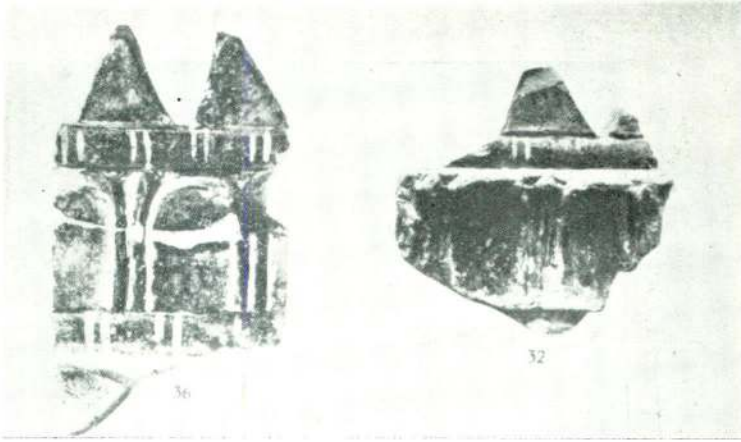
Şimdiye kadar yaptığımız tahlilde Pazarlı eserlerinin stil noktalarının tamamıyla Yunan san'atından örnek aldığını gördük. Motiflere gelince bunlardan yalnız bir tanesinin (Dağkeçileri motifinin) şarklı bir motif olduğu meydana çıktı. Bu itibarla, Şark san'atında bir tek misaline rast gelmediğimiz bu pişmiş toprak kabartmalarının, tekniğini, stilini ve hattâ motiflerini Pazarlı ustaları Yunanistan'dan almışlardır. Bu vardığımız netice bilhassa eserlerin yaşını tayin etmek hususunda mühimdir. Malûm olduğu veçhile memleketimizde bu eserler XI inci asırdan VIII inci asra kadar olan bir zaman içine sokulmaktadırlar. Ve ekser mütalealar VIII inci veya IX uncu asır üzerinde toplanmaktadır. Halbuki böyle yüksek bir tarihlenmenin kabil olamayacağı bu yazı ile yaptığımız tahlilden sonra anlaşılmiş bulunmaktadır. İmdi mademki Pazarlı eserleri Yunan san'atını taklit etmektedir, öyle ise onları Yunan san'atı kronolojisine göre tarihlemek lâzımdır. Bu takdirde Pazarlı kabartmaları en erken VII nci asrın sonunda yapılmış olabilirler; çünkü onlar devam edegelen orientalisant trdisyonunu gösteriyorlar. Pazarlı kabartmalarının VII nci asrın ikinci nısfından evvelki bir zamana ait olamayacakları esasen diğer bir cihetten kat'î olarak sabit olmaktadır; şöyle ki bu nevi pişmiş toprak eserlerinin en güzel, en bol eserlerini veren nefsi Yunanistan ve bilhassa Anadolu'da bile VII nci asrın birinci nısfına girebilecek misaller bulmak kabil değildir ⁷⁷. Kalite itibariyle bunlar yanında nispeten aşağı olan Pazarlı kabartmalarının daha eski bir zamana ait olmasına imkân yoktur, kaldı ki Pazarlı gibi o zaman için kenarda kalmış bir ma-

⁷⁶ A. M. Mansel, Ülkü Nr. 100 (Haziran 1941) 379

⁷⁷ H. Koch RM, 30, 1915, 42; Kjellberg, Larisa II 16 haş. 2-5; Larisa I 138

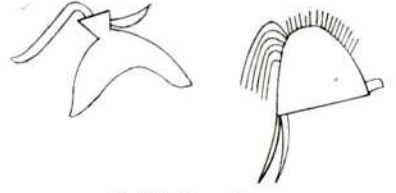
Şekil : 1

Şekil : 2

Şekil : 3

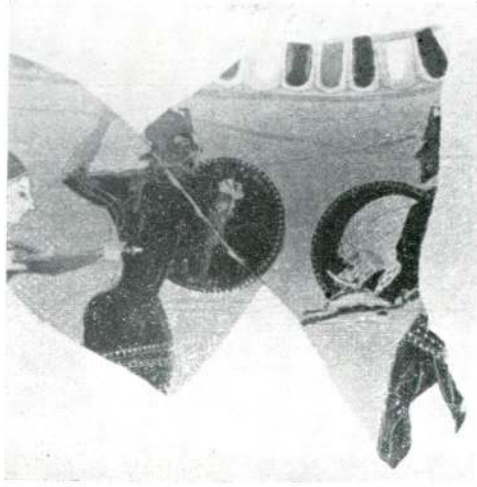
Şekil : 4 a - b

Şekil : 5

Şekil : 6

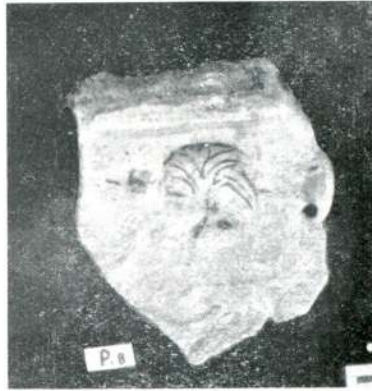

Şekil : 7

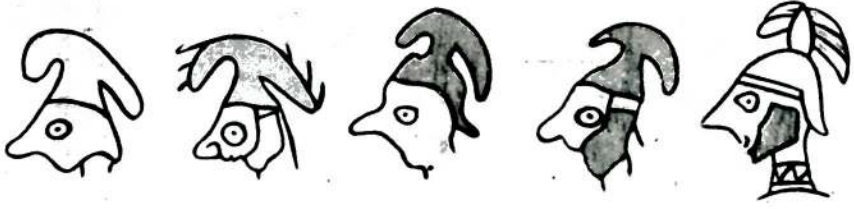

Şekil : 8

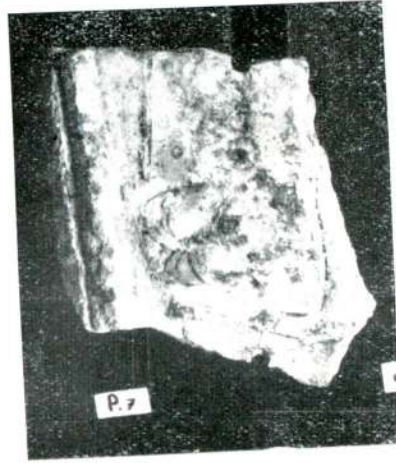
Belleten : C. VII

Şenil : 10 a

Şekil . 9

Şekil : 10 b

Şekil : 11 a

Şekil : 11 b

Şekil : 11 c

Şekil : 11 d

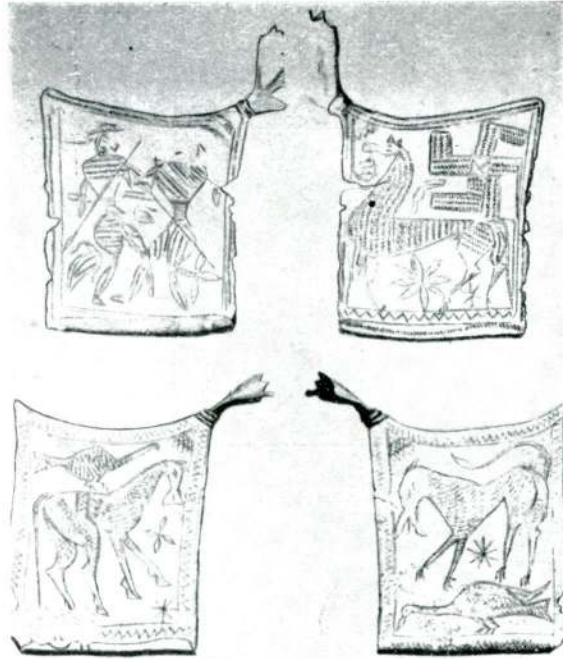
d

Şekil : 12

b

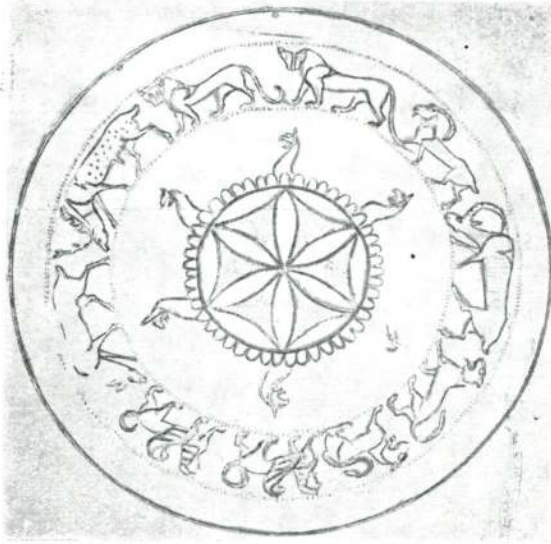
Şekil : 13

Şekil : 14 a

Şekil : 14 b

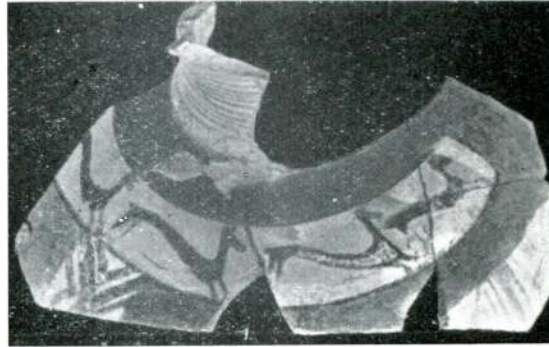
Şekil : 15

Şekil . 16

Şekil : 17

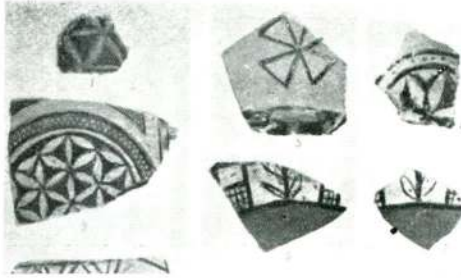
Şekil : 18

Şekil : 19

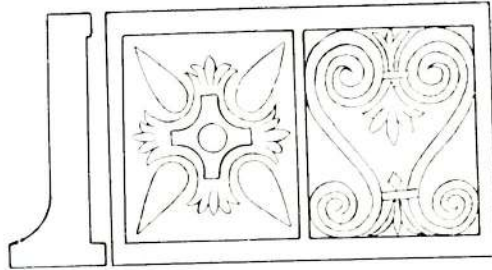
Şekil . 20

Şekil : 21

Şekil : 22

Şekil : 23

Şekil : 24

hallin bütün diğerleri için menşe olabileceğini iddia etmek büyük bir acemilik olur.

Pazarlı kabartmalarının yaşını tayin ederken bilhassa bir noktaya dikkat etmek lâzımdır. Kalitesi düşük eserlerle halk san'atı mahsullerini tarihlerken daima bunların içinde bulunan en geç tarihi gösteren noktalara dikkat etmek ve tarihi ena göre tespit etmek icap eder. Eğer bunu ihmal eder ve eserde mevcut en eski kısımları bulur ve tarihlemeyi ona göre yaparsak müthiş hatalara düşmemiz kabildir. Bunu daha açık bir misalle şöyle izah edelim: Bugün öyle halılar vardır ki üzerlerindeki bazı motiflere göre onları sırası ile XVI ıncı, XVII nci, XVIII inci, XIX uncu ve XX nci asırlara târihlemek kabildir. Şimdi böyle bir halı ne zaman imal edilmiştir diye sorsalar vereceğimiz cevap ne olacaktır? Halı üzerindeki bazı motifler XVI ıncı asra kadar gidebilir. Fakat bu halının hiç bir zaman antika bir halı olduğunu ispat etmez. Çünkü halk san'atı çabuk inkişaf etmez ve muayyen motifleri büyük bir muhafazakârlıkla uzun zaman kullanır; ve bu itibarla halk san'atı asırlar içinde hemen hep aynı manzarayı gösterir. Fakat ufak bir dir dikkat bu halk eserlerinin de yapıldığı zamanı öğretebilir. Çünkü halk san'atkârı da bilerek, bilmiyerek yaşadığı zamanın bazı motiflerini kullanır. Ve biz işte bu en yeni işaretler ianesiyle, bu halk eserinin yapıldığı zamanı keşfedebiliriz. Binaenaleyh mevzuubahs halı üzerinde yirminci asra ait motifler veya teknik işaretler bulursak bu halı XX nci asırda yapılmıştır hükmünü vereceğiz.

İmdi Pazarlı kabartmaları da tıpkı misal aldığımız halı gibi bir çok eski motifler arz etmektedir. Fakat biz Pazarlı kabartmalarında en geç zamana ait motifleri arıyacağız ve onları ona göre tarihliyeceğiz:

Pazarlı kabartmalarının büyük kıt'adaki muhariplerini yukarıda bir iki Yunan vazosu ile mukayese etmiştik. Şekil: 6,7 ve 8 de gözüken Yunan muharipleri miğferleri ve diğer vasıfları itibarıyla aynen Pazarlı muhariplerine benzemektedirler. Bu eserler takriben 560 tarihlerine aittirler. Pazarlı'daki büyük muhariplerin yüzleri de bu eserlere çok benzerler. Pazarlı büyük muhariplerinin yüzleri o derece tabii işlenmiştir ki Pazarlı kabartmalarını 560 senesinden evvel bir zamana sığdırmak mümkün değildir.

Frigya keramiği hakkında bir iki not :

Pazarlı hafriyatı Frigya keramiğinden de bazı parçalar meydana çıkarmıştır. Şu varki bunlar maalesef kabartmalar gibi ehemmiyetli mevzuları havi değildirler. Fakat bu münasebetle bugün Frigya keramiği üzerinde de bir iki mütalaa yürütmeyi lüzumlu görmekteyim. Çünkü bu keramik eserler de tahlil edilince yukarıda vardığımız neticeyi teyid edecek deliller vermektedirler. Pazarlı'da çıkan keramik parçalarını Bittel haklı olarak 6 ıncı asra sığdırmıştır⁷⁸. Bittel aynı zamanda bu eserleri Yunan sanatı ile sıkı bir surette münasebettar bulmaktadır. Onun bilhassa bir Libation sahnesini gösteren parça üzerinde söylediklerini burada zikretmek isterim⁷⁹. Frigya keramiği, bugün henüz halledilmiş bir mesele değildir. Bu jeometrik tezyinatla süslü ve muhtelif renkli mat boyalı keramik Gordion'da ve Boğazköy'de ilk defa bulunduktan sonra Frigya keramiği ismini aldı⁸⁰. Bu keramik nevi bir cihetten eski Hitit keramiğine diğer cihetten de yunan jeometrik sanat ile yakın benzerlikler arz etmektedir⁸¹. En aşağı XI. inci asırdan hellenistik devre kadar⁸² devam eden bu keramiğin nerede meydana çıktığını izah etmek bugüne kadar kabil olamamıştır. Fakat şimdilik şu kadar söylenebilir ki yunan tesiri VII inci asırdan itibaren kuvvetli bir şekilde hissedilmektedir. Boğazköyde Bittel iki keramik parçası bulmuştur ki bunların beheri birer korinth Aryballos'una aittirler⁸³. Binaenaleyh böylece VII inci asır yunan işlerinin Boğazköye kadar idhal edildiğine şahit oluyoruz demektir. Yunan tesiri bilhassa I. inci tabakada kendini göstermektedir⁸⁴. H. Otto⁸⁵ haklı olarak bir Frigya keramik parçası üzerindeki bir süvarinin miğferini Gordion'da bulunmuş olan ve bir geyik avını tasvir eden

⁷⁸ Bittel AA. 54, 1939, 134 ff.

⁷⁹ Bittel op. cit. 135 ff.

⁸⁰ Ibid. 134

⁸¹ Bittel, Neue Untersuchungen in der Hethitischen Hauptstadt (ADAW. 1935) 57, 59-61

⁸² Bittel. Boğazköy 26. 55 ff. Von der Osten, The Alishar Hüyük, Seasons of 1930-32 part III 1 ff.

⁸³ Bittel, Boğazköy lev. 16 (8). H. Otto, MDOG 78, 1940, 50, şek. 10 (6)

⁸⁴ Bittel, Boğazköy 59 ff.

⁸⁵ H. Otto, MDOG 78, 1940, 59

levha üzerindeki muharibin miğferi ile mukayese etmektedir⁸⁶. Otto'nun mütalâasını teyiden bu keramik parçasının üzerinde bir kısmı halâ gözükken miğfer sorguçunun tamamıyla yunan jeometrik vazolarında mevent olduğunu kaydetmek isterim⁸⁷. Hakikaten Bittel'in dediği gibi⁸⁸ Boğazköyde çıkan bazı hayvan resimlerini Rhodos ve Milet tarzındaki vazolarda görünen hayvanlardan müteessir olmadığını kabul etmek çok güçtür. Şek. 18 de Boğazköyde bulunmuş bir vazo parçası üzerinde arka arkaya koşan karacalar görmekteyiz⁸⁹. Şek. 19 ve şek. 20 de ise⁹⁰ Rhodos adasında bulunan diğer iki vazo üzerinde koşan başka başka hayvanlar görüyoruz. Koşma şemasının aynı olduğu zahirdir. Ön ayakların ileri fırlatılması ile vücut öne doğru eğilmiştir ve hayvanlar frizin içinde arka arkaya diagonal birer tezyinî motif olarak sıralanmışlardır. Bu tarz Ionia sanatında bilhassa çok sevilirdi.

Yine Boğazköyde birinci tabakada pergel ile işlenmiş öyle motifler bulunmuştur ki bunların tıpkısını yunan sanatında da buluyoruz. Şek. 21 de Boğazköyde bulunan parçaları şek. 22 de ise Boiotia'da bulunan bir misali görüyoruz⁹¹. Kezalik yukarıda zikrettiğimiz Rhodos'ta bulunan bronz tabağın (şek. 15) göbeği de aynı motiften olduktan başka onu yunan sanatından daha başka yerlerde de buluruz⁹².

Son senelerde Sisam adasında yapılan hafriyat, Frigya sanatının tahminen nerelerden örnek aldığını bize göstermektedir⁹³. Aradaki mevcut münasebeti Bittel kaydetmiş bulunmaktadır⁹⁴. Mamafî haklı olarak Bittel şurasını da kaydetmiştir ki, Frigya yalnız alan değil bazan da örnek veren bir memleketdir⁹⁵. Yalnız

⁸⁶ Körte, Gordion 158 şek. 141

⁸⁷ AM. 17, 1892, 214 şek. 3 lev. 10 (2), AM. 58, 1933, Beilage 37 (1)

⁸⁸ Bittel, Boğazköy 60

⁸⁹ MDOG 73, 26 şek. 16

⁹⁰ Clara Rhodos III 76 şek. 67, IV 352 şek. 391

⁹¹ Şek. 19: Bittel, Boğazköy lev. 14 (6), 18 (1,2,4)

⁹² R. Hampe Frühgriech. Sagenbilder lev. 4, 5. Kunze, Kretische Bronzereliefs Beilage 2 e lev. 34; Am. 58, 1933 Beilage 33 (1-2). Buna mukabil Bittel Arslantepeden bir misâl vermektedir: Boğazköy 59 haş. 1, (Delaporte: RHA. 3, 1933 lev. M 17 (5))

⁹³ AM. 54, 1929, 6 ff. AM. 58, 1933, 47 ff.

⁹⁴ Bittel, Boğazköy 55' 60 ve haşiye 1.

⁹⁵ İbid. 60

netice itibariyle şunu da söylemek lâzımdır ki takriben VII inci asırdan itibaren Yunan tesiri hâkim olmağa başlamıştır. Nitekim yine bu zaman içinde Gordion'un daha genç devre ait 1, 2, 5 numarılı tümülüslerinde Yunan sanat eşyalarının birdenbire çoğaldığını görüyoruz⁹⁶. Altıncı asır başında Gordion'da mimaride Yunan tezyinatı hâkimdir. Bu yönde Gordion'da bir çatıpervazi üzerinde bulunan bir tezyini motifin aynen Yunan sanatında mebzulen bulunduğunu kaydetmek iycabeder. Şek. 23 de Gordion misalini⁹⁷, şek. 24 de Sardeste bulunan diğer bir misalini⁹⁸ görüyoruz. Bir birinin aynı olan bu motif Körte'ye istinaden Th. L. Shear'in de gösterdiği gibi birçok Yunan vazoları üzerinde bulunmaktadır⁹⁹.

Netice :

Şimdiye kadar Pazarlı hakkında mütalâa serdeden Arkeologların hemen hepsi bu eserlerde şark tesirlerinin hâkim olduğunu ileri sürmüşler, fakat bunlardan hiç birisi etraflı tahliller yapmamışlar ve iddialarını ispat edecek bir delil de göstermemişlerdir¹⁰⁰. Şimdi bu eserlerde şark tesirinin daha hâkim olduğu kanaatinin nereden geldiğini incelemeye çalışalım: Hakikaten elde mevcut bulunan nefsi Yunanistan ve batı Anadolu'da bulunan bütün pişmiş toprak eserleri onların Yunanî karakterlerine göre bir sıraya dizsek, şüphe yok ki pazarlı eserleri bu hususta en sonda gelir. Yani bunlar içinde Yunan sanatına en az benzeyenler Pazarlı kabartmalarıdır. Gordion eserleri ise bir derece daha fazla Yunan sanatına yakındır. Fakat bu gayetle tabiidir. Çünkü başlangıçta da söylediğimiz gibi unutmamalı ki Pazarlı ve Gordion bu nevi işlerin merkezi olan Batı Anadolu şehirlerinden uzak olduklarından başka, diğer bütün pişmiş toprak eserler vermiş şehirlerin aksine olarak Yunanlı olmayan bir halk tarafından meskûn bulunmaktaydılar. Meselâ Akalan'da bulunan eserler bu mahallin de merkezlerden uzak olmasına rağmen Pazarlı Gordion'a nisbeten Yunan sanatına

⁹⁶ Körte, Gordion 105 ff. 129 ff. 139 ff. Bittel de bu noktayı tebarüz ettirmektedir: AA. 54, 1939, 143

⁹⁷ Körte, Gordion 156, şek. 164, 148

⁹⁸ Sardis X 36, şek. 18

⁹⁹ Sardis X 36

¹⁰⁰ Bu yönde bilhassa . H. Koşay, passim. Bittel, AA. 54, 1939, 138-143 A. M. Mansel, Ülkü Nr, 100 (Haziran 1941) 381

bir derece daha yakındır. Çünkü evvela Yunanlılar tarafından meskündür, saniyen Karadenizdeki Yunan kolonilerininin hemen yanı başında bulunmaktadır¹⁰¹.

Binaenaleyh Gordion ve Pazarlı eserleri bu sebeplerden dolayı ilk bakışta az Yunan tesiri göstermektedirler. Bir moda merkezden uzaklaştıkça, yayıldığı yerin sapalığı nisbetinde aslını kaybeder ve yerli bir kıyafet içine bürünür. Pazarlı eserlerinde görülen acıplık onlardaki Şark tesirini değil, yerli ve acemi ustalar elinde eclectique bir manzara almış hali gösterir. Fakat eserlerin bütün bu yerliliğine rağmen détail'ı bir incelemeyle onların Yunan sanatını kopye ettiklerini yukarıda gösterdik. Yalnız muharip resimlerinin değil, griffon, arslan-boğa gibi şarklı motiflerin dahi Yunan sanatı tarzında işlendiğini gördük. Bu hal yalnız Frigya için mevzuu bahis değildir. Aynı asırlar içinde Likya mıntakası da bu şekilde Yunan tesiri altında bulunuyordu. Netekim Likya eserlerini de, onları détail'ı bir tahlile tabi tutmadan gözden geçirenler, şark eseri olarak tavsif ettiler¹⁰². Frigya ve Likya eserlerinin gösterdiği bazı motifler hakikaten Yunan sanatında mevcut değildir. Fakat bu memleketler şark ile garp arasına sıkışmış oldukları için şüphesiz ki her iki taraftan da tesir almışlardır. Fakat yalnız şu var ki, VII inci asırdan itibaren garp tesiri hâkim olmağa başlamıştır. Anadolu'da şark ile garp arasında sıkışmış kalmış milletlerin bu asırlardaki sanatları hakkında en esaslı karakterleri Prof. Rodenwaldt tespit etmiştir; meslâ Likya eserleri hakkında o şu neticeye varmıştır: "Likyadaki mezarlara likyalılar mimarî şeklini, Yunanlılar da onlardaki sanatın, tezyinatın stilini vermişlerdir¹⁰³". Bunun niçin böyle olduğunu yine Prof. Rodenwaldt şu şekilde izah etmektedir: "Diğer cihetten de bu eserleri yaptırın prenslerin veya kırılların şark sarayları ile olan alâka ve muna sebetleri, eserlerde şark motiflerinin de bulunmasını lüzumlu kılmıştır. Sanatkârlardan bu nevi motif arzu eden prensler böylece Yunan mektebinde yetişmiş sanatkârları müşkül vaziyette bırakıyorlardı. Bu vaziyet karşısında sanatkârlar Şark motiflerini Yunan tarzı ve ruhu içinde işliyorlardı¹⁰⁴". İşte Frigya'daki eserler de

¹⁰¹ H. Koch, RM. 30, 1915. 22-23

¹⁰² Ekrem Akurgal, op. cit. passim.

¹⁰³ G. Rodenwaldt, Griechische Reliefs in Lykien (SBPA 1933) 1030

¹⁰⁴ Ibid.

böyle bir hal arz etmektedirler.

VII inci ve VI inci asırlardaki tariht vaziyete de bakarsak yukarıdaki mütalâaları teyid edecek hallere tesadüf etmekteyiz. Frigyalılar şarkta Sargon ile muharebe ederken¹⁰⁵, birçok kaynaklardan onların yunanlılarla çok dostane münasebette bulduklarını öğreniyoruz¹⁰⁶. Midas garbî Anadolu'daki Kyme prensinin Hermodike veya Demodike ismindeki kızını zevce olarak almıştı¹⁰⁷. Yine Midas'ın Delphi'deki Apollon ilâhına bir taht hediye ettiğini de biliyoruz¹⁰⁸. Frigyalılar, Lidyalılarla da dostane münasebet içinde yaşıyorlardı¹⁰⁹. Bu, onları yunan kültürünü hiç olmazsa altıncı asrın başından itibaren esaslı bir surette benimsemiş olan Lidyalılar vasıtası ile tekrar yunanistana bağlamakta idi. Pazarlı gibi şimali şarkta bulunan bir mahal ise, tesirlerinin mühim bir kısmını ayrıca, Karadeniz sahilindeki yunan kolonilerinden alabiliyordu¹¹⁰. Görüyoruz ki tariht vaziyet bizim yukarıda sanat eserlerini tahlilden sonra meydana çıkardığımız neticeyi tamamen teyid eder mahiyettedir. Frigya sanatının menşei hakkında bugün kat'i hükümler vermek henüz mümkün değildir. Fakat daha VII inci asırdan itibaren Frigya'da yunan kültürünün derin tesirler yaptığını, bize Pazarlı eserleri de açık bir surette göstermektedirler.

¹⁰⁵ Körte, Gordion 17. J. Friedrich, RE. Pauly Wissowa (Phrygia Sp. 886 ff.).

¹⁰⁶ Körte, Gordion 20 ff. Friedrich 888.

¹⁰⁷ Körte, Gordion 21; Friedrich 888.

¹⁰⁸ Körte 21. Friedrich 888.

¹⁰⁹ Körte 23 ff; Friedrich 889.

¹¹⁰ Bittel AA. 54, 1939, 143.